

VEILEDER FOR BESØKET I
**DYREVELFERDS-
PROGRAMMET**
FOR SAU

Innhold

Dyrevelferdsprogram for sau	3
Definisjoner	3
DVP-besøket	3
Velferdsportal sau.....	4
Forberedelse til besøket	4
Nøkkeltall.....	4
Vurderinger.....	7
Mer om avvik, tiltaksplan, frister og lukking av avvik.....	7
KSL – egenrevisjon og eksternevisjon	9
Indikatorer i DVP sau	10
Driftsform	10
1. Atferd	10
1.1 Er dyrene tillitsfulle? Viser de normal atferd?.....	10
2. Oppstalling.....	13
2.1 Ved driftsform med fjøs: er det nok plass til at alle dyrene kan bevege seg fritt, ligge bekvemt og samtidig?	13
2.2 Ved driftsform med enkle dyrerom: er det tilgang til enkle dyrerom/leskur hvor alle dyrene kan ligge bekvemt og samtidig?	16
2.3 Ved utedrift: foreligger det gyldig tillatelse fra Mattilsynet?.....	17
3. Fôr og vann	19
3.1 Har alle dyr jevnt over tilfredsstillende hold?	19
3.2 Er utforming av eteplass og rutiner rundt fôring tilfredsstillende?	22
3.3 Ved utedrift: finnes det krisefôr tilgjengelig dersom det skulle oppstå behov for dette?	24
3.4 Er det tilstrekkelig vanntilgang til alle dyr?.....	25
4. Ull og klauver	27
4.1 Er alle dyr jevnt over reine?.....	27
4.2 Blir dyrene klippet/nappet regelmessig?	29
4.3 Er alle dyra jevnt over haltfrie og har fått nødvendig klauvstell?	31
5 Lamming og helse.....	33
5.1 Er det gode rutiner for å ivareta velferd for søyer og lam i lammingsperioden?	33
5.2 Er det gode rutiner for håndtering av sjuke og skadde dyr, og andre som trenger spesiell oppfølging?	34
5.3 Er det gode rutiner for forebyggende helsearbeid i flokken?	36
6 Andre forhold	38
6.1 Er det gjort ekstra tiltak for å bedre dyrevelferden i besetningen?	38

6.2	Er det identifisert forhold som påvirker dyrevelferden negativt?	38
6.3	Er det funksjonell smittesluse for besøkende?	39
7	Kilder og mer utdypende litteratur	41

Endringslogg

09.02.2024: Spørsmål 2.3 (Ved utedrift: Foreligger det gyldig tillatelse fra Mattilsynet?) Endret til at tillatelsen ikke trenger å være tidsavgrenset.

10.04.2024: Spørsmål 1.1 (Er dyrene tillitsfulle? Viser de normal atferd?) I trafikklys score 1 er atferdsforstyrrelser endret til unormal atferd, og i score 2 er det satt inn «Det er observert unormal atferd.» Samt diverse endringer i ordlyd i tekst og tabell 3.

Dyrevelferdsprogram for sau

God dyrevelferd er viktig for dyra, bøndene og forbrukerne. Dyrevelferdsprogrammet for sau (DVP sau) er et verktøy for kontinuerlig forbedring av dyrevelferden hos alle, uavhengig av nåværende nivå, produksjonsform, varemottakere og geografi. Det vil også bidra til økt tillit fra forbruker gjennom dokumentasjon og åpenhet.

Foreløpig gjelder kravet om DVP for alle driftsenheter som har over 30 vinterfødte sau totalt ved søknad om produksjonstilskudd i mars. Dyrevelferdsprogrammet består av:

- Kurs i atferd og velferd hos sau for produsent
- Regelmessige veterinærbesøk med dyrevelferd som hovedtema (DVP-besøk)
- Lukking av eventuelle avvik avdekket på besøket

I DVP-besøket går veterinær og produsent systematisk gjennom dyreholdet med hovedfokus på dyra (dyrebaserte indikatorer), og i fellesskap dokumenteres status for dyrevelferd og forbedringsområder. I tillegg vil dyrevelferdstiltak utover krav i regelverket registreres.

Samarbeidet mellom produsent og veterinær og målrettet rådgiving vil skape gode forutsetninger for bedre dyrevelferd og lønnsomhet i produksjonen.

Veilederen skal være til hjelp for produsent og veterinær for å planlegge, forberede og gjennomføre et godt DVP-besøk.

Informasjon om dyrevelferdsprogrammet for sau finnes på [Animalias nettside](#).

Definisjoner

DVP-besøk	Dyrevelferdsprogram-besøk. Veiledningsbesøk utført av DVP-veterinær, som skal registreres elektronisk og fullstendig i den digitale plattformen Velferdsportal Sau (VPSau). Besøket skal utføres minst hver 18. mnd.
DVP-veterinær	Veterinær som har gjennomført bransjens opplæringsprogram for DVP-veterinærer.
Dyrebasert indikator	Beskrivelse av forhold ved velferden til det enkelte dyr, for eksempel helsestatus og atferd. Disse indikatorene er egnet til å vurdere hvordan dyret håndterer kombinasjonen av stell og miljø/ressurser.
Ressursbasert indikator	Beskrivelse av forhold rundt oppstalling, adgang til uteareal og drift.
Dyregruppe	En gruppe dyr med samme alder eller produksjonsstatus, som lam, kopplam, åringer, voksne søyer og værer.
Nøkkeltall	Tilgjengelige data om besetningen som gir et grunnlag for forberedelse til dyrevelferdsbesøket.

DVP-besøket

Et godt samarbeid mellom produsent og veterinær gir best forutsetning for å enes om tiltak som gir bedre dyrevelferd og dyrehelse. Veterinær bør stille åpne spørsmål (hva? hvorfor? hvordan? hvem? når?) slik at produsenten får mulighet til å utdype forholdene.

Det er sentralt at veterinæren tar sitt ansvar på alvor og tar opp viktige forbedringsområder på en ryddig og klar måte. Resultatet av gjennomgangen skal gi produsenten og veterinæren oversikt over eventuelle forbedringsområder og aktuelle helse- og velferdsfremmende tiltak.

DVP-veterinæren kan ikke gjennomføre besøk eller registreringer i dyrehold hvor vedkommende har eierskap eller andre nære bånd (ektefelle, partner, foreldre, søsken, barn, svogerskap) til dyreholdet.

Rolle- og ansvarsfordeling mellom produsent, veterinær og rådgiver er nærmere beskrevet i [vedlegg 1 til Bransjeretningslinjen for DVP sau](#).

Det maksimale intervallet mellom besøkene er satt til 18 mnd. Intervallet kan bli kortere dersom besøket gjennomføres etter fristen. Da vil neste besøksfrist beregnes med utgangspunkt i den opprinnelige fristen. Det er bondens ansvar å tilrettelegge slik at alle dyregrupper og alle bygninger med sau inngår i besøket. Det må praktiseres godt smittevern ved DVP-besøkene, og kontakt med dyra skjer fortrinnsvis ved å bevege seg fra de yngre til de eldre.

Velferdsportal sau

Produsenten logger inn i Velferdsportal sau (VPsau), enten direkte eller via Sauekontrollen. Der sender produsent avtaleforespørsel til ønsket veterinær. Veterinær logger inn i VPsau for å behandle avtaleforespørsler, registrere besøksrapporter og lukke eventuelle avvik når disse er utbedret. Produsenten kan se sin besøksrapport og status i VPsau. Status vises også i Sauekontrollen. VPsau har ikke offline-støtte. I fjøs uten nett, eller med dårlig dekning, anbefales det å fylle ut på papir (skjema kan skrives ut fra VPsau) og føre inn på PC senere.

Forberedelse til besøket

Det er produsentens ansvar å avtale tid for besøk. Det er viktig at dette skjer i god tid innen fristen da det kan ta tid før veterinær har kapasitet. Veterinær oppfordres også til å være proaktiv for å sikre god og jevn distribusjon av DVP-besøk. Produsenten betaler veterinær for DVP-besøket. Ordinær reisetilskuddsordning gjelder også her.

Besøket skal foretas når minimum 50 % av dyra i besetningen er tilgjengelige. Planlegg derfor besøk i god tid og før dyra slippes på beite langt unna.

Dersom en enkelt dyregruppe (for eksempel værer) er på beite langt unna, skal det noteres i kommentarfeltet at denne gruppa ikke er vurdert. Det er fortsatt mulig å sette avvik på enkeltdyr i disse gruppene, som av en eller annen grunn står inne.

Det forutsettes at veterinær har god kjennskap til [lov om dyrevelferd](#), [forskrift om velferd for småfe](#) og [forskrift om velferd for produksjonsdyr](#). Det er ønskelig at veterinæren tar utgangspunkt i evt. tilgjengelige nøkkeltall for besetningen.

God dokumentasjon vil gi mulighet for et mer målrettet og effektivt besøk. Et DVP-besøk skal i utgangspunktet ikke vare lenger enn 2 timer. I besetninger der nøkkeltall indikerer god dyrevelferd, kan besøket kortes noe ned. I tillegg må noe tid til for- og etterarbeid påregnes. Redusert tidsbruk forutsetter samsvar mellom nøkkeltall og de faktiske forholdene observert under besøket. I mange tilfeller vil dessuten veterinær kjenne godt til besetningen gjennom sitt arbeid som praktiserende veterinær. I andre tilfeller vil det være en annen veterinær som foretar DVP-besøket og det vil ta mer tid å gjøre seg kjent med besetningen. Omfanget på produksjonen, stor avstand mellom bygninger eller beiter og liknende faktorer kan medføre at besøket tar noe lengre tid. Oppfølgingsbesøk med nærmere utredning kan ved behov defineres som et aktuelt tiltak.

Nøkkeltall

I Velferdsportal sau (VPsau) finner du noen utvalgte nøkkeltall knyttet til dine produsenter. Nøkkeltallene i seg selv skal ikke være grunnlag for avvik, men er ment som nyttig bakgrunnsinformasjon til besøket.

Nøkkeltallene finner du ved å gå til «Mine produsenter» og trykke på «nøkkeltall» for en aktuell produsent. Tallene inkluderer historikk for de siste 5 årene og landssnittet, gitt at data er tilgjengelig og produsenten ikke har reservert seg mot å dele dette.

Andel sau med lav fettgruppe

Forklaring: Andel (%) sau/ungsau i fettgruppe 1-/1 i perioden 15. april til 14. april året etter. Basert på slaktedata.

Andel lam med lav fettgruppe

Forklaring: Andel (%) lam i fettgruppe 1-/1 i perioden 15. april til 14. april året etter. Basert på slaktedata.

Hvordan vurdere: Høy andel tyder på utilstrekkelig fôring, parasitter eller andre sykdommer som gjør at dyra ikke får nok næring, og må tære på fett-reservene. Normalt er andelen i disse fettgruppene på rundt 1% for sau, og 1-2% for lam. For lam bør nøkkeltallet ses i sammenheng med slaktevekt.

Slaktevekt lam, gjennomsnitt

Forklaring: Gjennomsnittlig slaktevekt for lam i perioden 15. april til 14. april året etter. Basert på slaktedata.

Hvordan vurdere: Voksenvekt og slaktevekt på lam varierer mellom raser. Dette nøkkeltallet kan derfor være vanskelig å vurdere opp mot landssnittet. I tabell 1 nedenfor finner du en oversikt over bl.a. gjennomsnittlig slaktevekt for ulike raser hentet fra Sauekontrollen, som kan være et mer nyttig sammenligningsgrunnlag.

Lav slaktevekt i forhold til det som er normalt for rasen tyder på dårlig fôring, spesielt om våren da lammene legger grunnlaget for kjøttfylde og slaktevekt. Lav slaktevekt tyder derfor også på liten melkeproduksjon hos søya.

Tabell 1: Gjennomsnittlig slaktevekt, klasse og fettgruppe for lam av alle raser med over 1000 slakt registrert, fra Sauekontrollens årsmelding 2022

Rase	Antall slakt	Slaktevekt, kg	Klasse	Fettgruppe
Norsk kvit sau	353 458	20,5	8,7 (R+)	5,8 (2+)
Kvit spælsau	45 757	18,3	7,5 (R-)	5,9 (2+)
Gammalnorsk spælsau	24 491	14,5	6,0 (O+)	6,1 (2+)
Farga spælsau	19 682	17,5	7,2 (R-)	6,2 (2+)
Norsk pelssau	12 506	17,1	6,9 (R-)	6,2 (2+)
Gammelnorsk sau	8 367	11,7	5,8 (O+)	5,8 (2+)
Blæset	7 808	17,9	7,4 (R-)	6,5 (3-)
Texel	7 779	19,5	8,8 (R+)	6,2 (2+)
Suffolk	5 375	17,7	7,6 (R)	6,3 (2+)
Svartfjes	4 430	15,2	6,8 (R-)	6,4 (2+)
Rygja	4 195	18,2	7,7 (R)	6,4 (2+)
Steigar	3 257	18,5	7,7 (R)	6,0 (2+)
Sjeviot	3 186	17,7	8,0 (R)	6,3 (2+)
Grå trønder	2 965	16,2	6,8 (R-)	6,1 (2+)
Dala	2 649	17,5	7,1 (R-)	6,0 (2+)
Fuglestadbroket	1 798	17,9	7,4 (R-)	6,5 (2+)
Dorper	1 718	17,2	7,9 (R)	6,2 (2+)
Nor-X	1 586	20,0	8,9 (R+)	5,9 (2+)
Krysning	1 115	17,8	7,4 (R-)	6,4 (2+)

Antall lam sluppet på beite per sau sluppet på beite

Forklaring: Lam sluppet på beite delt på sauer sluppet på beite. Basert på data fra søknad om produksjonstilskudd.

Hvordan vurdere: Ta hensyn til at antall fødte lam varierer mellom raser (se tabell 2), og at ikke alle parer påsettlam.

Få lam per søye kan komme av at væren ikke har fungert, sau i dårlig hold før paring, kasting og høyt lammetap. Er det få lam sluppet på beite per sau, så er det naturlig å diskutere årsaker til det, da dette har stor økonomisk betydning selv om det ikke nødvendigvis betyr dårlig dyrevelferd. Dersom høyt lammetap er årsaken, må en diskutere hvordan en forebygger lammetap om våren. Tabell 2 viser gjennomsnittlig andel dødfødte (%) per para søye for ulike raser. I tillegg ble 3,4 % av levendefødte lam registrert som døde før beiteslipp i 2022.

Tabell 2: Gjennomsnittlig antall fødte lam og andel dødfødte (%) per para søye (åring og voksen) fordelt på rase, fra Sauekontrollens årsmelding 2022.

Rase	Fødte lam per para søye	Andel dødfødte (%)
Norsk kvit sau	2,09	4,7
Kvit spælsau	1,94	4,2
Gammalnorsk spælsau	1,81	2,0
Farga spælsau	1,88	3,4
Norsk pelssau	1,85	3,0
Gammelnorsk sau	1,55	1,0
Blæset	1,74	2,9
Texel	1,77	4,2
Suffolk	1,80	3,1
Svartfjes	1,57	2,7
Rygja	1,88	3,7
Steigar	1,73	3,7
Sjeviot	1,82	3,8
Grå trønder	1,84	3,6
Dala	1,88	3,1
Fuglestadbroket	1,73	4,4
Dorper	1,65	3,5
Nor-X	2,04	4,6

Antall lam slaktet per sau sluppet på beite

Forklaring: Lam slaktet i perioden 15. april til 14. april året etter delt på sauer sluppet på beite. Basert på data fra søknad om produksjonstilskudd og slaktedata.

Hvordan vurdere: Nøkkeltallet må en se i sammenheng med «Antall lam sluppet på beite per sau sluppet på beite». Stort sprik kan skyldes høyt tap av lam på beite, stort livdyrsalg, eller at besetningen er i oppbyggingsfasen. Dersom det er stort tap i utmark, må en komme inn på slipperutiner, beitedyktighet, tilsyn eller om det har vært rovdyrangrep.

Utedrift:

Merk at tallene i tabell 1 og 2 er basert på data fra Sauekontrollen. Tall for rasen Gammelnorsk sau er ikke nødvendigvis basert på sauer i helårs utedrift. Erfaring tilsier at lammetall på 1,2-1,3 og snitt slaktevekt på 10 kg er vanligere for utedrift.

Vurderinger

For å måle velferden i en besetning bør det brukes indikatorer som 1) sier noe om dyrevelferden, 2) gir sikre målinger og 3) er gjennomførbare i praksis med tanke på tidsforbruk og omkostninger. De skal dekke alle fokusområder, og gi et godt totalbilde av besetningen. Samtidig bør et DVP-besøk ikke overstige 2 timer, som setter begrensninger for indikatorene som skal gjennomgås. For enkelte indikatorer er det vanskelig å unngå noe bruk av skjønn ved vurdering.

DVP-besøket inneholder i hovedsak dyrebaserte indikatorer, som sier noe om dyras respons på miljø, fôring og stell. Disse suppleres med noen ressursbaserte og noen intervjubaserte indikatorer.

DVP-besøket vil gi et bilde av dyrevelferden i besetningen akkurat den dagen. En god kartlegging vil gi et godt grunnlag for videre arbeid med velferd i besetningen. Veterinæren skal skape seg et inntrykk ved å se på hele besetningen, men det kan i noen tilfeller være hensiktsmessig å se på et representativt utvalg av dyr. Mange spørsmål er formulert som «Er dyra jevnt over...». Dette kan oppleves som lite konkret, men veterinæren oppfordres til å bruke sin kompetanse, erfaring og sitt veterinære skjønn til å vurdere om dyra i ei dyregruppe kan sies å «jevnt over» oppfylle visse kriterier og helhetsinntrykket i besetningen dermed ansett å være tilfredsstillende. Mer spesifikt menes det med «jevnt over» rundt 90-95 % av dyra, selv om målet bør være 100%. Det kan være individavhengig variasjon som gjør at noen dyr ikke framstår som resten av besetningen. Dette må det tas høyde for i vurderingen.

Det ønskes selvsagt mest mulig lik vurdering av spørsmålene, men det er som nevnt helt essensielt at veterinær bruker sin kompetanse og erfaring til å utvise et visst skjønn, samt har en god dialog med bonden for å finne frem til gode og praktisk gjennomførbare løsninger.

Hva ser du?

Hva er årsaken?

Hva kan gjøres?

Foto: Siv Svendsen

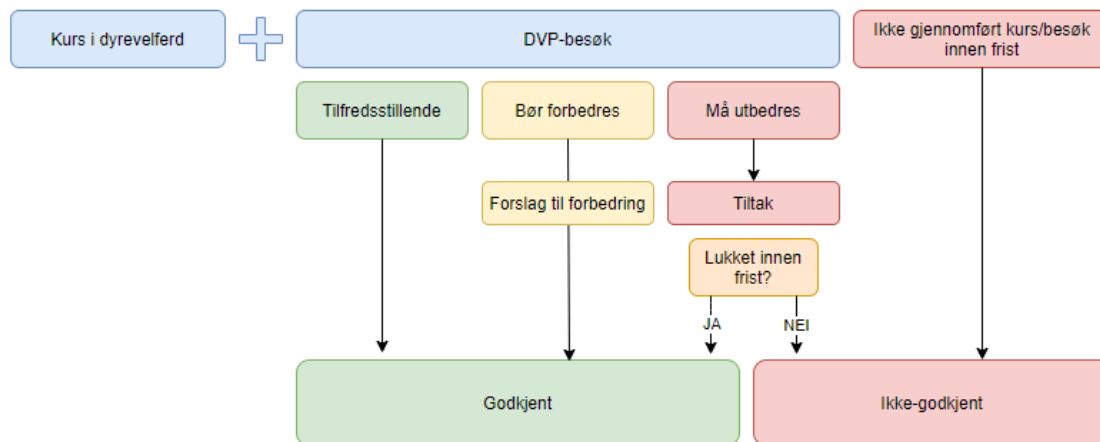
Figur 1: Veterinæren skal observere, finne årsak og foreslå tiltak.

Mer om avvik, tiltaksplan, frister og lukking av avvik

Dyrevelferdsbesøket er utformet til bruk i alle driftsformer. Alle spørsmål skal besvares og gis en score, hvor 1 er tilfredsstillende, 2 angir forhold som kan og bør forbedres, og 3 angir forhold som må utbedres og som vil gi avvik som må lukkes innen en gitt frist (figur 2). Noen indikatorer scores kun

som 1 og 2. «Ikke relevant» velges dersom et spørsmål ikke er relevant for gjeldende produksjon eller oppstallingsform.

Figur 2: Produsent må gjennomføre kurs og besøk innen gitt frist. På besøket scores de fleste indikatorene fra 1-3, hvor 1 er «tilfredsstillende», 2 er «bør forbedres», og 3 er «må utbedres». Score 3 gir avvik som må lukkes innen en gitt frist.

Forslag til tiltak beskrives underveis i skjemaet. Score 3 fører til avvik som krever tiltak for å tilfredsstille denne veilederens anbefaling og unngå økonomisk trekk fra slakteri. Veterinær må kommunisere avvik på en god måte og foreslå konkrete, prioriterte tiltak med god kostnytteeffekt på velferd. Dette bør, så langt som mulig, skje etter dialog og samråd med produsenten. Tiltakene kan være kortsiktige eller langsiktige og føres opp i prioritert rekkefølge. Dyre, omfattende og ressurskrevende tiltak bør tilstrebes å kategoriseres under “bør forbedres”. Det settes i utgangspunktet lang frist på eventuelle avvik på forhold som krever omfattende og kostnadseffektive tiltak. En plan for utbedring eller igangsetting av en prosess kan være et tiltak med kortere frist. Det å sette tiltak og frister krever et visst skjøn, samt dialog med produsenten. I en del tilfeller vil det ta tid å finne hovedårsak til en velferdsutfordring og dermed være behov for en nøyere utredning enn rammene til DVP-besøket gir mulighet for. Et tiltak kan da være å iverksette en nøyere utredning av en utfordring.

Frister for å utbedre/lukke avvik (score 3) settes i samarbeid mellom veterinær og produsent. Kort frist settes der avviket er så alvorlig at det er nødvendig med umiddelbare tiltak, eller der påkrevde tiltak kan utføres raskt og enkelt. Større og mindre alvorlige ting bør få lengre frister.

I tvilstilfeller er det en grei grunnregel å sette score 2, med kommentar om at det bør forbedres og/eller vil bli tatt opp igjen på neste besøk. Dersom avvik korrigeres på besøket, kan dette dokumenteres som score 2 med kommentar. Generelt gjelder det at avvik lukkes av veterinær ved at resultatet dokumenteres. Det er produsenten som har ansvaret for at avviket lukkes. Dersom det oppstår uenighet mellom produsent og veterinær, har produsenten mulighet til å sende inn en formell klage. Informasjon om klagesaksbehandling finnes i [vedlegg 3 til Bransjeretningslinjen for DVP sau](#).

Det er ønskelig at veterinær kontakter rådgiverapparatet til varemottaker om besetninger med vedvarende behov for forbedring.

Dersom veterinær oppdager alvorlige forhold, gjelder varslingsplikt til Mattilsynet som vanlig. Dette kan være tydelig avmagrede dyr, dyr uten tilgang på vann eller sjuke dyr med betydelige skader som ikke er tatt hånd om.

Produsenten er den viktigste faktoren for dyras velferd. Ved mistanke om at sviktende fysisk/psykisk helse er årsak til utilfredsstillende forhold i besetningen, bør hjelpeapparat koples inn, i samråd med varemottaker og Den norske veterinærforening.

Generelt gjelder det selvfølgelig at bondens og andres sikkerhet settes foran dyrevelferd.

KSL – egenrevisjon og eksternevisjon

Det er mange tiltak og systemer som skal sikre at norske sauer har god dyrevelferd og at produksjonen drives i tråd med forskrifter og regelverk. KSL er næringens viktigste verktøy for å sikre sistnevnte, gjennom årlig egenrevisjon og ved eksternevisjon fra KSL-revisorer. Eksternevisjonen anses som tredjepartsrevisjon i DVP. Mattilsynet har tilgang til KSL-revisjonene.

Les mer: <https://www.ksl.no/no>

Indikatorer i DVP sau

Driftsform

I besøksskjema skal du angi hva slags driftsform saueholdet har. De ulike driftsformene er definert slik:

- **Fjøs:** driftsform med innendørs oppstalling i fjøs om vinteren. Fjøsset kan være isolert eller uisolert.
- **Enkle dyrerom:** driftsform hvor sauene er ute hele året med tilgang på enkle oppholdsrom, f.eks. leskur.
- **Utedrift:** driftsform hvor sauene er ute hele året, uten tilgang på oppholdsrom (utegangersau/«villsau»). Merk at denne driftsformen krever tillatelse fra Mattilsynet.

Enkelte indikatorer er kun relevant for visse driftsformer og skal kun vurderes/besvares for disse. Vurderingen av indikatorene kan være litt ulik avhengig av driftsform. Dette er beskrevet nærmere under de relevante indikatorene. Du kan angi én eller flere driftsformer per produsent. For produsenter som har flere driftsformer, skal alle vurderes på besøket, men man trenger som hovedregel kun å sende inn ett besøksskjema. Dersom man setter avvik eller forbedringspunkter, blir man bedt om å angi hvilken dyregruppe dette gjelder for. Man kan også skrive en utfyllende kommentar.

1. Atferd

1.1 Er dyrene tillitsfulle? Viser de normal atferd?

1: Ja, tilfredsstillende
Tillitsfulle og rolige dyr. Det er ikke observert unormal atferd.
2: Bør forbedres
Fryktsomme og urolige dyr, generelt i besetningen eller i enkelte dyregrupper. Det er observert unormal atferd.

Denne indikatoren skal kun scores med 1 eller 2, det betyr at det ikke kan settes avvik som gir grunnlag for økonomisk trekk.

Om indikatoren

Indikatoren sier noe om dyrenes generelle trivsel, og kan gi mye informasjon om hvordan de har blitt behandlet over tid. Det er viktig at dyreeier har gode rutiner for å oppnå tamme og tillitsfulle dyr. Frykt for mennesker kan medføre mistrivsel, stress, nedsatt produksjon, og kan gjøre håndtering vanskelig og farlig for både dyr og eier.

Hvordan vurdere

Vurderes ved observasjon og spørsmål. Vurder flokken som helhet, se etter enkeltdyr som skiller seg ut, og hvordan dyreeier håndterer dyr som evt. skal undersøkes nærmere.

Ved besøket er det primært fravær av frykt som vurderes, men det kan også være nyttig å se etter tegn på trivsel (se tabell).

Når man som fremmed kommer inn i dyrerommet/på beitet, vil sauene oftest reise seg og trekke unna. Sauen er et fluktdyr. Derfor er det lurt å nærme seg forsiktig (særlig i starten av besøket) slik at

man unngår å utløse fluktatferden. Mer om hvordan dette kan gjøres i e-læringskurset. Det anbefales å observere dyregruppene uten å gå inn til / helt nært dyrene. Hva slags lydbilde er det? Er dyrene rolige, nysgjerrige og virker tilfreds? Er de fryktsomme, urolige, apatiske eller likegyldige? Er det uttrykk for irritasjon eller aggresjon?

Dyr som får tilfredsstilt sine naturlige behov viser normal atferd, og virker generelt rolige og tilfredse. Et dyr som har det bra har gjerne et bredt atferdsregister, virker kvikt og uttrykker positiv atferd på ulike måter.

Ved vurdering av fravær av frykt, er vi mest interessert i samspillet mellom dyr og eier. Sauer vil ofte reagere på fremmede (særlig ved bruk av plastovertrekk og klær de ikke er vant med), særlig hvis de ikke er vant til at forskjellige folk er i fjøset/beitet. Men normalt roer de seg i løpet av besøket. Spør gjerne om eier ser etter trivselstegn hos dyrene, og hva han/hun gjør for å få dyrene tamme. Har dyreeier noen gjennomtenkte strategier for dyrevennlig håndtering? Ved knapphet på ressurser som fôr og liggeplass kan man se uro og konfliktatferd. Dyr som kjeder seg kan få negative atferdsmønster eller bli apatiske.

Tabell 3. Tabellen gir eksempler på atferdsuttrykk som indikerer positiv og negativ velferd. Det er ikke meningen at indikatorene skal vurderes systematisk på besøket, men de kan være til hjelp og evt. brukes i diskusjonen med dyreeier.

Positiv atferd (emosjoner)	Negativ atferd (emosjoner)
<p>Normal atferd: Sauer som får tilfredsstilt naturlige atferdsbehov viser normal atferd, og virker rolige og tilfredse. Et dyr som har det bra har gjerne et bredt atferdsregister, virker kvikt og uttrykker positiv atferd på ulike måter. Det at sauene spiser (dvs at de tør når man observerer de), tygger drøv og viser mye synkronisert atferd er tegn på fravær av frykt og stress.</p> <p>Tillitsfulle dyr: Dyra er nysgjerrige, og kommer mot deg.</p> <p>Avslappet (rolig) kroppsholdning og ansiktsuttrykk, eter eller tygger drøv.</p> <p>Mye synkronisert atferd (mange spiser og ligger samtidig).</p> <p>Lek (gjelder lam)</p>	<p>Tegn på frykt: Vaktsom, blåser i nesa, stamper. Sauene «skvetter opp» og trekker seg unna. Stimler bort i hjørner, klatrer på innredningen, forsøker å hoppe ut av bingen.</p> <p>Konfliktatferd: Ved knapphet på ressurser som fôr og liggeplass kan man se mye konfliktatferd (opphopp eller annen fortrenning ved ete- eller liggeplass, dytting og stanging). Sultne sauer viser mer konfliktatferd.</p> <p>Uro.</p> <p>Unormal atferd som mye gnaging på treinnredning, ulleting, nervøs vandring frem og tilbake i bingen.</p> <p>Mye breking kan være tegn på misnøye, underfôring (ses i sammenheng med hold og vomfylning) eller forventning om noe positivt.</p> <p>Apatiske dyr (kan være utsultet eller sjuke).</p>

Foto: Siv Svendsen, Animalia. Tillitsfulle dyr.

Aktuelle tiltak

Manglende tamhet tar i de fleste tilfeller tid å rette opp. Aktuelle tiltak vil variere, avhengig av årsak:

- Ha fokus på å få dyrene tamme
- Være bevisst på egen framtrede og dra nytte av dyras instinkter og atferd
- Minimer stress i forbindelse med driving/flytting av dyr ved å ha fokus på dyrevennlig håndtering og gode håndteringssystemer (drivganger, hegn, behandlingsbokser osv)
- Tilby nok ressurser i form av fôr, vann, liggeareal (se egne spørsmål om dette)
- Optimal gruppesammensetning
- Dekke behovet for flokkatferd, dvs. ikke oppstalle dyr alene uten at de kan se andre sauer

2. Oppstalling

2.1 Ved driftsform med fjøs: er det nok plass til at alle dyrene kan bevege seg fritt, ligge bekvemt og samtidig?

1: Ja, tilfredsstillende Alle dyra kan bevege seg fritt og ligge bekvemt og samtidig. Liggeunderlaget er reint, tørt og trekkfritt. Friske dyr står i grupper.
2: Bør forbedres Enkeltdyr har problemer med å finne plass til å legge seg. Ikke helt funksjonelt gulv, f.eks. små skader i strekkmetall eller spalt. Noe vått og skittent underlag.
3: Må utbedres Tydelig overbelegg. Det er flere dyr som ikke har plass å legge seg. Større skader på liggeunderlaget med fare for at dyrene kan skade seg, evt. strøm brukes som bingeskiller. Svært vått og skittent underlag. Friske enkeltdyr er oppstallet alene uten å kunne se andre sauer.

Om indikatoren

Areal per dyr har stor betydning for dyras velferd. Det er viktig at bingene har nok plass, også for store, høydrektige søyer med mange foster.

Hvordan vurdere

Vurderingen foretas som en kombinasjon av observasjon og spørsmål, og indikatoren ses i sammenheng med «helhetsbildet» av dyras atferd, hold og reinhet.

- Ved å observere bevegelsene til dyra vil man kunne se om de kan bevege seg fritt, eller om deler av inventaret hemmer bevegelsene deres.
- Er underlaget i bingen helt og uten skade?
- Kan alle dyr ligge reint, tørt og trekkfritt?
- Er alle friske dyr fra egen besetning oppstallet i grupper? (Unntak: Søyer i forbindelse med lamming, værere eller syke dyr)
- Vurder areal per søye, eventuelt mål eller etterspør areal
- Ved djupstrø/talle: er strøet/tallen tørt og rein?
- Sau skal ikke fikseres

Anbefalinger for areal per dyr

Det er krav om at tilgjengelig areal skal være tilpasset dyrenes behov, og at alle dyra skal kunne ligge bekvemt og samtidig. Det er ikke forskriftsfestede minimumskrav til areal for sau i konvensjonell drift. Arealkravet for økologisk drift er 1,5 m² per sau (gjelder alle saueraser), samt ekstra krav på 0,35 m² per lam. Regelverket for økologisk sauehold krever også at halvparten av totalarealet (dvs. minst 0,75 m² per sau, og 0,18 m² per lam) skal være tett liggeareal.

Nortura og KLF anbefaler følgende minstekrav til areal ved konvensjonell drift, men det kan være en god investering med litt større areal:

- 0,9 m² per sau på drenerende gulv
- 1,4 m² per sau på sau som går på talle, det skal være et tørt og hygienisk underlag.

- 0,9 m² per sau på tallefjøs der de har en velfungerende luftegård der sauene går ut og inn i fjøset hele året.
- Lammingsbingen som søya blir satt i på våren med lam bør være minimum 1,8 m² og slik utformet at søya kan utøve normal adferd (snu seg og ha god kontakt med lamma sine)

*Eksempel på bingje med god plass, ca. 2 m² per sau.
Foto: Grethe Ringdal, Nortura*

*Eksempel på bingje med ca. 1,4 m² per sau.
Foto: Grethe Ringdal, Nortura*

*Eksempel på bingje med lite plass, ca. 0,6-0,7 m² per sau.
Foto: Grethe Ringdal, Nortura*

Råd om bingeutforming:

Det er mange bingeløsninger for sau. I det siste har det blitt vanlig med storbingefjøs med appetittfôrkasser. Tradisjonelt oppstalles søyer i små-binger med fôrbrett. Storbingeløsningen gir sauene større areal å bevege seg på, mens småbingeløsningen gjør det enklere «å se» enkeltindivid for røkteren. Forskning viser at sauene setter pris på å ligge ved en vegg. Det er vanskelig å få til i storbingeløsning.

Det er vist at bruk av uteareal (luftegård eller lufting i perioder når det er mulig) har positiv innvirkning på dyras helse, og er en fin måte å sikre mosjon og mulighet til å utøve normalatferd. Bruk av luftegård er ikke mulig for alle pga. klimaforhold og utforming av fjøs og uteområde, men kan være fordelaktig for langt flere enn dem som praktiserer det per i dag.

Aktuelle tiltak

Det kan være flere årsaker til at alle dyr ikke kan ligge bekvemt eller samtidig.

Eksempler på aktuelle tiltak er:

- Utvide arealet. På slutten av drektigheten kan det frigjøres noe plass ved å flytte dyr som skal lamme sist eller dyr som har lammet og som det går bra med, til alternative husdyrrom (f.eks. garasjer, redskapshus, låve o.l.)
- Redusere antall dyr
- Utbedre skader på golv
- Bruke mer strø
- Se på muligheter for ombygging av dyrerommet for å utnytte plassen bedre eller få mer rasjonelle løsninger

*Binge med god plass der søyene kan ligge inntil vegg.
Foto: Grethe Ringdal, Nortura*

Når søyer med lam slippes ut i fellesbinge, bør det være et lammegjemme. Det er godt for både søyer og lam. Lammegjemme blir brukt selv om det er god plass i fellesbingen. Her kan det også være tilgang på kraftfôr for å få i gang drøvtygger-magen. Foto: Finn Avdem, Nortura

2.2 Ved driftsform med enkle dyrerom: er det tilgang til enkle dyrerom/leskur hvor alle dyrene kan ligge bekvemt og samtidig?

1: Ja, tilfredsstillende Leskuret/dyrerommet ligger på et egnet sted. Alle dyrene har tilgang og kan ligge samtidig. Underlaget er tørt og komfortabelt.
2: Bør forbedres Leskuret/dyrerommet ligger på et lite egnet sted slik at det blir lite brukt. Det er trangt, og enkelt dyr har problemer med å finne plass til å legge seg. Underlaget er fuktig.
3: Må utbedres Tydelig overbelegg, det er flere dyr som ikke har plass til å legge seg. Underlaget er ikke tilfredsstillende, f.eks. blaut og/eller møkkete.

Om indikatoren

I driftsformer med enkle dyrerom er det viktig at disse både er hensiktsmessig plassert og godt utformet, slik at de blir brukt av sauene. Det er viktig at det er plass til at alle dyrene kan ligge samtidig og at liggeunderlaget er komfortabelt.

Hvordan vurdere

Indikatoren vurderes ved observasjon og intervju. Dette spørsmålet må ses i sammenheng med spørsmålene om hold, eteplass og om dyrene er reine. Dersom dette er i orden og en ikke observerer noen uroligheter i flokken tyder det på at opplegget er tilfredsstillende. Dersom det er trangt i dyrerommet/leskuret eller det er fuktig underlag skal dette markeres som gult. Er underlaget utilfredsstillende eller veldig skittent/fuktig er det rødt. Det samme gjelder om noen dyr blir hindret tilgang til liggearealet.

Det er ikke forskriftsfestede minimumskrav til areal for sau i konvensjonell drift. I forskriften er det krav om liggeunderlag med tilfredsstillende varmetekniske egenskaper der alle dyrene kan ligge samtidig. Det er ikke tillatt med metall eller betong som liggeareal. Arealkravet for økologisk drift er 1,5 m² per sau (gjelder alle saueraser), samt ekstra krav på 0,35 m² per lam. Regelverket for økologisk sauehold krever også at halvparten av totalarealet (dvs. minst 0,75 m² per sau, og 0,18 m² per lam) skal være tett liggeareal.

Nortura og KLF anbefaler følgende minstekrav til areal, men det kan være ei god investering med litt større areal:

- 0,9 m² per sau

Sauene liker å holde oversikt over området så det er fint om leskuret ligger på en høyde, men samtidig må en passe på at det er plassert slik at inngangen er i le for vær og vind. Mange bruker et gammelt fjøs som enkelt dyrerom. Dersom det brukes, er det viktig at det er gode tilfredsstillende liggeplasser for alle dyrene. Her må man passe på at det ikke er ting dyrene kan skade seg på, eller at de kan gå seg fast. En gammel gjødselkjeller med inntørket møkk er ikke tilfredsstillende. Det kan bli utfordringer dersom dyrerommet bare har en smal inngang/utgang da enkelte dominerende dyr kan blokkere ferdsele for dyr som står lavere i hierarkiet. En annen utfordring kan være dersom alle dyrene er i en gruppe. Spesielt de unge dyrene kan få utfordringer med å få en god liggeplass i konkurranse med de andre søyene. Dersom dette er en utfordring, må dyrene deles opp i flere grupper.

Enkelt leskur til sau. Foto: Knut Evensen.

Aktuelle tiltak

- Liggeunderlag må få tilfredsstillende varmetekniske egenskaper. Her kan en bruke halm, strø e.l.
- Lage en bredere inngang eller evt. flere innganger/utganger slik at ikke noen blir forhindret i å gå inn/ut.
- Dyrene må lære seg å bruke dyrerommet. Her kan en begynne å gi de litt fôr inne slik at de lærer seg å bruke rommet.
- Om liggeplassen er for liten må arealet utvides. Dette kan gjøres med å ta i bruk flere rom, utvide dyrerommet eller bygge flere hus/leskur. Alternativt kan antall dyr tilpasses liggearealet.
- Dele flokken inn i flere mindre grupper

2.3 Ved utedrift: foreligger det gyldig tillatelse fra Mattilsynet?

1: Ja, tilfredsstillende.

Det foreligger gyldig tillatelse fra Mattilsynet for drift uten tilgjengelig oppholdsrom

3: Må utbedres.

Nei, det mangler tillatelse fra Mattilsynet.

Indikatoren skal kun scores med 1 eller 3.

Om indikatoren

Alle som driver med utedrift uten oppholdsrom for dyrene skal ha tillatelse av Mattilsynet. Sjekk at vedtak om tillatelse til utedrift er gyldig. Denne tillatelsen har visse vilkår og den kan være tidsavgrenset, eller den kan være gitt uten noen tidsavgrensning. Her er det forskjeller mellom

regionene i Mattilsynet. Det finnes et eget søknadsskjema som en kan få ved å kontakte sitt lokale avdelingskontor.

Vilkårene omhandler bl.a.:

- Egnet rase (gammelnorsk sau/gammelnorsk spælsau/svartfjes)
- Et bestemt antall dyr i et bestemt område (20-30da/helårsbeitende sau)
- Beite
- Ullfell
- Tilsyn
- Ly
- Innhengning
- Drikkevann (kontinuerlig tilgang, naturlige vannkilder)
- Tilleggsfôring ved behov - egnet fôringsplass
- Lammingstidspunkt
- Øremerking og registrering

Hvordan vurdere

Spørre dyreeier om han/hun kan vise frem tillatelsen og sjekk at denne er gyldig.

Aktuelle tiltak

Dersom det ikke foreligger tillatelse eller denne ikke er gyldig lengre, må dyreeier søke om dette.

Dersom dette ikke er i orden, gis score 3.

3. Fôr og vann

3.1 Har alle dyr jevnt over tilfredsstillende hold?

1: Ja, tilfredsstillende Så godt som alle dyr ligger innenfor anbefalt hold.
2: Bør forbedres 5-10 % av dyrene i ei gruppe er utenfor normalt hold.
3: Må utbedres Mer enn 10 % av dyrene er magre, eventuelt ekstremt magre enkeltdyr, der årsak ikke kan forklares og/eller der nødvendige tiltak ikke er igangsatt.

Om indikatoren

Ved holdvurdering bedømmes dyrets fettreserver ut fra tykkelsen på fettlaget rundt ryggvirvlene. Dette er en viktig indikator, fordi denne vurderingen gir oss fasiten på om dyrene får tildelt nok fôr, og at de når tak i dette fôret, samt at de klarer å fordøye det.

Nøkkeltall "Andel sau med lav fettgruppe", "Andel lam med lav fettgruppe" og "Slaktevekt lam, gjennomsnitt" kan indikere at det er nødvendig med et spesielt fokus på hold.

Det er mange ting som påvirker holdet på sauene; fôrmengde, fôr kvalitet, drektighet, melkeytelse, sykdom, tannproblemer, parasitter osv.

Søyer som er i passelig hold har best utgangspunkt for å ha en god helse og produsere godt, mens magre og svært feite søyer har økt risiko for sykdom (f.eks. mjølkefeber og fosterforgiftning/ovinketose) og redusert ytelse.

Hvordan vurdere

Med mindre indikator og/eller nøkkeltall indikerer at det er nødvendig med spesielt fokus på dyras hold, er det ikke behov for å foreta systematisk holdvurdering av enkeltdyr. Anser man det som nødvendig eller er man usikker, så må man gjøre en vurdering av holdet på et representativt utvalg dyr. Det viktigste i holdvurderingen er å kunne vurdere om sauene er for tynne, i passelig hold eller for feite.

Oftest i et DVP-besøk må holdet vurderes ut fra en kombinasjon av å se på sauene og kjenne på et representativt utvalg dyr i hver aldersgruppe. Dette gjelder både om dyrene står i binger i fjøset, om de er på utegang (med leskur/enkle dyrerom) eller om de er i helårs utedrift. Er dyrene relativt nyklippet, er det mulig å vurdere holdet ved å se på dyrene. Men ofte må vi kjenne på de for å avgjøre hvilket hold de har.

I tilfeller hvor man har en kjent årsak til avvikende hold i besetningen, og nødvendige tiltak er igangsatt, så skal det ikke settes avvik for dette.

Store raseforskjeller

Holdvurderingssystemet (utviklet av Jefferies, videreutviklet av Russel) kan brukes på alle saueraser, men anatomen (torntappenes lengde, muskelfylde og andelen fett som lagres ulike steder på kroppen) varierer mellom raser. Det er størst forskjell mellom tunge kjøttraser (NKS, suffolk, texel, charollais m.fl.) og lette raser som gammelnorsk sau og spæl. Anbefalinger for optimalt hold må derfor tilpasses noe avhengig av rase og produksjon. Det finnes ikke entydige norske råd for optimalt hold for de lette rasene. Ut fra anbefalinger som brukes i andre land, skal holdpoeng på lette raser være ca. 0,5-1 holdklasse lavere enn for de tunge rasene. Erfaringene fra miljøet rundt gammelnorsk sau sier at dyrene kan ligge minst en klasse under.

Lette raser lagrer fett på en annen måte enn de tyngre rasene, det lagres mye fett i bukhulen og mindre under huden. Det er derfor vanskeligere å vurdere holdet på disse.

Holdvariasjon gjennom året for NKS:

Avvenning – paring: Justering av hold til klasse 3-3,5

Drektighet: Stabilt godt hold i klasse 3-3,5

Laktasjon: maksimum nedgang i hold til klasse 2

<p>1 - Svært dårlig hold</p> 	<p>Ryggraden og andre knokler er synlige. Ofte lite ull og et «utrivelig preg».</p> <p>Torntapper og tverrutvekster: Skarpe og framstikkende, kjenner hver enkelt ryggvirvel.</p> <p>Ryggmuskler: Tydelig buet innover uten fett.</p>	
<p>2 - Dårlig hold</p> 	<p>Ryggraden er synlig som en linje.</p> <p>Torntapper: Tydelige og avrundet, kjennes som forhøyninger.</p> <p>Tverrutvekster: Avrundet, kan med litt kraft stikke fingrene under dem og kjenne hver enkelt.</p> <p>Ryggmuskler: Svakt buet innover med noe fett.</p>	
<p>3 - Middels hold</p> 	<p>Rund over ryggen, ryggvirvlene er kun synlige som små forhøyninger.</p> <p>Torntapper: Myke og avrundet, kjenner hver enkelt torntapp som små forhøyninger ved trykk.</p> <p>Tverrutvekster: Myke og godt dekket av fett. Kjenner beinendene ved hardt trykk, men kan ikke avgrense hver enkelt tverrutvekst.</p> <p>Ryggmuskler: Flate med middels fettlag.</p>	
<p>4 - Godt hold</p> 	<p>Rund med et tykt fettlag over ryggen.</p> <p>Torntapper: Kan så vidt kjennes som en linje ved hardt trykk.</p> <p>Tverrutvekster: Ikke mulig å kjenne.</p> <p>Ryggmuskler: Bua med tykt fettlag.</p>	
<p>5 - Svært godt hold</p> 	<p>Renne langs ryggen.</p> <p>Torntapper og tverrutvekster: Ikke mulig å kjenne selv ved hardt trykk.</p> <p>Ryggmuskler: Bua med svært tykt fettlag.</p>	

Figur 3: Beskrivelse av holdvurdering etter Russel.

*Sauene har svært dårlig hold (klasse 1).
Foto: Mattilsynet*

Utedrift

Utedrift er her beskrevet med Gammelnorsk sau (GNS) som er den opprinnelige norske sauene som beiter på kystlyngheiene. Mattilsynet kan også godkjenne andre raser som kan holdes i utedrift.

Hos Gammelnorsk sau som går ute hele året, vil produksjonen være naturlig tilpasset de vilkår dyret har, og holdvurdering har noe mindre betydning. Denne rasen går på sparebluss gjennom vinteren, slik mange ville dyr gjør. Disse sauene har gått fritt langs kysten i flere tusen år og er optimalt genetisk tilpasset både klima og lyngheier. Denne genetiske tilpassingen er avgjørende for overvintring uten tillegg. GNS lagrer store mengder fett i bukhulen til «nistepakke» gjennom vinteren. Opp til 1/4 av slaktevekta hos en søye om høsten kan være rent fett. Sauen kan likevel kjønt ut over ryggen og få dårlig skår på holdvurdering. Noe av dette skyldes at denne sauene har «gammeldagse» eksteriøre trekk som høy manke og hellende kryss. Det skal lang trening til å vurdere holdet til gammelnorske søyer.

Bruker en vanlig holdvurdering på en slik type sau, vil man undervurdere dyret. Klassen kan erfaringsmessig ligge minst et poeng under anbefalingene for de tunge rasene.

Det er vanskelig å kjenne hold gjennom filtet og tett ullfell. Man kan vurdere hold ved å kjenne på halerot og brystbein. Rundt lamming vil noen ha brukt reservene sine, og brystbeinet vil være nært fettfritt. Likevel vil disse søyene kunne få store fine lam og melke godt, så sant beiten er gode. Kjenner man på brystbeinet før parring, bør man finne tydelige fettputer og haleroten bør være polstret.

Kjenner man på holdet om høsten, må man vite den enkelte sau sin avdrått og hvor lenge hun har gått med lammen. Søyer som er gode melkere og som går med tvillinglam til ut i oktober, vil være tynne. De trenger tid etter avsing til å legge på seg før ny sesong. Sauer som melker lite, vil ha bedre hold, og sauer som har mista lammen sine tidlig vil være i god stand. Gjeldsauser vil være feite, så sant de er friske. Bare søyer som er friske og i rett hold skal inn i ny vinter i full utegang.

Ideelt bør man kjenne oktobervekta på søyene og med denne vekta som utgangspunkt se til at dyra ikke taper for mye hold gjennom vinteren. Det er normalt at søyer tærer på fett og taper vekt gjennom vinteren, likevel vil de ha nok til lammetilvekst og melk så sant vårbeitene er gode. Vekttapet bør ikke overstige 5%. Vær oppmerksom på at vekta kan variere med noen kilo ved ulik grad av vomfylling.

Aktuelle tiltak

Dersom dyrene er i for dårlig hold må man gjøre tiltak for å øke holdet. Eksempler på aktuelle tiltak:

- Øke fôrmengden
- Endre fôringa; rutiner, kvalitet og sammensetning
- Kontakte fôringsrådgiver for råd om fôring
- Grovfôranalyse
- Sikre nok eteplasser per dyr
- Utføre jevnlig holdvurdering og sikre mer ensartet gruppesammensetning (påsettlam/ettåringer, gimrer/toåringer og voksne)
- Bruke ultralyd for også å dele inn etter lammetall
- Sjekke parasittstatus og behandle ved behov
- Sikre utredning av bakenforliggende sykdom som årsak til dårlig hold
- Ta bort gamle og mugne fôrrester
- Juster antall dyr ved vinterbeiting
- Flytte dyra til bedre beiter
- Tiltak for seinere år (utedrift) er brenning av lynghei og rydding av beiter.

Mer informasjon om holdvurdering finner du her:

<https://www.animalia.no/no/Dyr/sauehelsenett/arstid/drektighetsperioden/holdvurdering-av-sau/>

3.2 Er utforming av eteplass og rutiner rundt fôring tilfredsstillende?

1: Ja, tilfredsstillende Restriktiv fôring: Alle dyrene har plass til å ete samtidig uten at det blir trengsel. Appetittfôring: Ikke mer enn tre dyr per eteplass og grovfôr av god kvalitet tilgjengelig.
2: Bør forbedres Restriktiv fôring: Det er trangt, og enkeltdyr har problemer med å finne seg en eteplass. Appetittfôring: Det blir noen ganger tomt for grovfôr.
3: Må utbedres Restriktiv fôring: Ikke plass til at alle kan ete samtidig. Minimumskrav til etebredde er ikke tilfredsstillt. Appetittfôring: Det er ikke grovfôr tilgjengelig. Mye uro ved tildeling av nytt fôr og minimumskrav til etebredde er ikke tilfredsstillt.

For besetninger som har helårs utedrift kan man svare «Ikke relevant» på denne indikatoren.

Om indikatoren

Synkronisert atferd er en typisk egenskap hos sau. Sauene foretrekker å spise samtidig med de andre dyrene i flokken, og kamp om plassen ved fôrbrettet kan gi taperdyr som blir tynne. Andre uheldige konsekvenser kan være bl.a. kronisk stress, bukbrokk (vom i skinn) og skjedefremfall.

Det er to måter å tildele grovfôret til sauene på; restriktiv fôring og fri tilgang til grovfôr. Disse to måtene å tildele fôret på krever ulike løsninger.

- Restriktiv fôring vil si at grovfôret blir tildelt sauene ved behov, ofte to ganger daglig. Alle dyrene skal ha plass til å ete samtidig uten at det blir trengsel. Kraftfôret tildeles på samme fôrbrett.
- Appetittfôring (fri tilgang) skal gi alle dyr i flokken kontinuerlig tilgang til grovfôr av god kvalitet. Denne løsningen skal sørge for at minst 1/3 av flokken skal kunne ete samtidig. Kraftfôr tildeles den enkelte sau i kraftfôrautomat eller ved eget fôrbrett, som ved restriktiv fôring.

Hvordan vurdere

Indikatoren vurderes i sammenheng med dyras hold og atferd. Den må vurderes både ved observasjon av dyrene og intervju av dyreeier. Dette spørsmålet er viktigst å gå i dybden på dersom dyrene er i variabelt hold eller slaktedataene indikerer utfordringer med hold.

Dersom det er flere fortrengninger og/eller mange dyr med synlige spor etter rygghepping, kan det være for liten plass ved fôrbrettet.

Hvor mange eteplasser trengs og hvor stor skal hver eteplass være?

Dette er avhengig av om sauene får restriktiv eller fri tilgang til grovfôr.

Forskriften sier at ved restriktiv fôring skal alle dyr ha hver sin eteplass. Dyrenes plassbehov vil variere mellom raser, driftsform og tid på året, og det bør gjennom innefôringsperioden vurderes om det er nødvendig med omgruppering av flokken, eller gjøres tilpasninger av eteplassen, slik at dyrenes behov er dekket til enhver tid.

Tabell 4: Eteplassebredde for sau. Kilde: Bøe 2002

	Rase	Søyer (m)	Gimrer (m)	Årslam (m)
Om høsten	Tung	0,35	0,30	0,26
	Lett	0,30	0,27	0,24
Lammetunge	Tung	0,45	0,40	0,36
	Lett	0,40	0,37	0,34

For dyr som fôres med appetittfôring vil det ofte være flere dyr per eteplass. Derfor er det viktig at det er god tilgang på grovfôr av god kvalitet. Det er ikke å anbefale at det er mer enn 3 dyr per eteplass, da dette kan føre til for stor konkurranse om ressursene og tapere i systemet.

Det bør være god klaring til å passere rundt fôrkassen eller fôrhekken, slik at den alltid kan betjene dyr ved alle sine eteplasser. Denne klaringen bør være minimum 2 m. Dersom fôret tildeles ute er det viktig at plassen rundt fôrkorga er tråkkfast og tørt.

Ved kraftfôrtildeling skal det være en eteplass per dyr, med mindre man har automatisk tildeling.

Ved fullmekaniserte fôringssystemer skal det være rutiner for å sjekke at disse fungerer, og en alternativ løsning ved for eksempel feil på utstyr eller strømbrudd.

*Trensel og rygg hopp.
Foto: Hilde K. Haaland*

Aktuelle tiltak

- Dersom det er flere fortrenninger eller mange dyr med flekker på ryggen, kan det være for liten plass ved fôrbrettet. Færre dyr i bingen eller eteåpninger tilpasset de dyrene en har, kan løse dette.
- Dersom det fôres med fri tilgang på grovfôr og dette fôret er for gammelt eller av dårlig kvalitet kan en forbedring av fôr kvalitet og bedre rutiner for tildeling av fôr gjøre situasjonen bedre.
- Er det veldig grisete rundt fôringsplassen er det mulig å drenere, gruse opp eller eventuelt støype et fast dekke rundt fôringsplassen.
- Er det dyr som er åpenbare tapere, må systemet utbedres slik at alle får det grovfôret de trenger. Eksempler på systemforbedring kan være individuell kraftfordeling, sette tapere sammen i egen bing for bedre fortilgang, eller sette dem sammen med lammene så de får større kraftfôrrasjon.

3.3 Ved utedrift: finnes det krisefôr tilgjengelig dersom det skulle oppstå behov for dette?

1: Ja, tilfredsstillende

Det finnes krisefôr tilgjengelig dersom det skulle oppstå behov for dette.

2: Bør forbedres

Krisefôr er mulig å få tak i, men vanskelig tilgjengelig.

3: Må utbedres

Krisefôr er ikke tilgjengelig.

Om indikatoren

Alle som holder sau uten oppholdsrom (utedrift) skal ha krisefôr tilgjengelig. I godkjenningen fra Mattilsynet er det lagt vekt på at det er beite tilgjengelig hele året for alle dyrene og at antall dyr skal være tilpasset beitegrunnet. Det må likevel alltid finnes fôr tilgjengelig i tilfelle det oppstår noen kriser, som f. eks mye snø. Dette fôret må være mulig å bringe ut til de aktuelle dyrene. Krisefôr må være i god kvalitet med middels fôrenhetskonsentrasjon. Sauer som går ute i lynchia er tilpasset fiberrikt, energifattig fôr. Kraftfôr er ikke tilstrekkelig krisefôr. Ensilasje, høy eller surfôr er bra, men tildeling må skje gradvis. Kraftfôr bør ikke tildeles før etter at sauene har fått grovfôr.

Hvordan vurdere

Indikatoren vurderes ved å se på fôrlageret om det er mulig, samt å intervju bonden.

Fôrlager. Foto: Siv Svendsen, Animalia

Aktuelle tiltak

Sørge for å ha krisefor tilgjengelig. Enten kan man ha et lager selv eller ha en avtale om å hente fôr hos noen andre, om det blir nødvendig. En må også ha en gjennomtenkt måte å tildele fôret på. Er det f. eks mye vind kan det være lurt å tildele fôret et sted hvor det ligger i ly for været.

3.4 Er det tilstrekkelig vanntilgang til alle dyr?

1: Ja, tilfredsstillende

Vannet er av god kvalitet og alle dyrene har kontinuerlig tilgang på vann. Gode rutiner for sjekk av drikkepunkt.

2: Bør forbedres

Noe skitne vannkar og/eller noe forurenset drikkevann. Har tilfeldige rutiner for sjekk av drikkepunkt.

3: Må utbedres

Dyr uten god nok vanntilgang eller vann av dårlig kvalitet. Har ingen rutiner for sjekk av drikkepunkt.

Om indikatoren

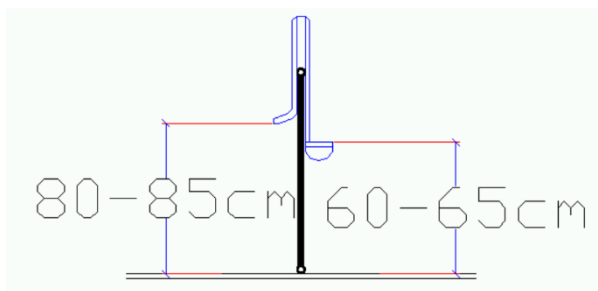
Det er krav om at sau til enhver tid skal ha tilgang på drikkevann av god kvalitet. Vannbehovet varierer mye, avhengig av hvor i produksjonen dyra er. Behovet er spesielt stort når søya produserer melk. Hvor mye vann sauen trenger, avhenger også av fôrmengden og av vanninnholdet i fôret. Vannbehovet øker når det er varmt og ved sykdom der dyra taper væske, for eksempel ved diaré.

Hvordan vurdere

Vurderingen gjøres som en kombinasjon av observasjon og spørsmål om rutiner. Still åpne spørsmål som: «hvordan er rutinene for sjekk av vanntilgangen?».

Hos sau er det ikke forskriftsfestede krav om antall dyr per drikkepunkt, men faglige anbefalinger ligger på maksimalt 30-40 dyr per drikkepunkt. Det er tidkrevende å undersøke vanntilgjengelighet og tilførsel for alle drikkepunkter. Hør med produsenten om vannforsyning, antall punkter, rutiner for å sjekke vannforsyning og reinhold av drikkekar, og frostsikring av drikkevannsforsyning om vinteren. Vanntilførsel bør sjekkes i noen punkt på runden gjennom fjøset. Rengjøring av vannkar er viktig også for å forebygge sykdom.

Ha blick for om hver sau har tilgang til drikkepunkt, om lammene har lært å bruke niplene. Sjekk også at drikkekar/drikkenipler/drikkebøtter fremstår som reine og ikke fulle av fôrrester eller er tilgriset med møkk.

Anbefaling for plassering av nippel og kar
Kilde: Nortura

Beiteperioden og enkle dyrerom (leskur)

På utmarksbeite kan dyra som regel drikke fra naturlige vannkilder. På innmarksbeite er det ofte aktuelt med drikkekar eller ulike «dunker» dersom det ikke finnes noen naturlig kilde med god vannkvalitet. Det er viktig med jevnlig renhold og tilsyn med at vanntilførselen fungerer, spesielt på varme sommerdager da naturlige vannkilder kan tørke ut.

Utedrift

Vurdering av tilgang til naturlige vannkilder inngår i vurderingene som gir grunnlag for tillatelse til utedrift fra Mattilsynet. Tillatelsen gis for spesifikke beiteområder (øyer o.l.), bl.a. for å sikre tilgang til naturlige vannkilder. Det forventes ikke at veterinær skal vurdere tilgang til naturlige vannkilder på besøket, men det skal spørres etter rutiner for å sikre vanntilgang hvis vannkildene fryser eller tørker ut.

Aktuelle tiltak

- Ved fravær av drikkepunkt for dyr i bingene må dette utbedres umiddelbart ved å etablere tilgang på vannforsyning
- Ved for få drikkepunkt, må antall drikkepunkt økes
- Drikkepunkt med lekkasje eller andre feil må repareres

- Ved dårlig eller mangelfullt renhold må renholdsrutiner forbedres
- I uisolerte fjøs må vannforsyning frostsikres

4. Ull og klauver

4.1 Er alle dyr jevnt over reine?

1: Ja, tilfredsstillende Dyra er jevnt over reine.
2: Bør forbedres Flere dyr har mindre områder med møkk, eller et fåtall dyr har store områder med møkk.
3: Må utbedres Dyra er jevnt over skitne, med store, sammenhengende områder med møkk.

Om indikatoren

Hensikten er å fange opp forhold der mange dyr er så skitne at det går ut over velferd og helse. Skitne dyr trenger ikke nødvendigvis være et velferdsproblem for sauene der og da, men det er en indikator på at miljø eller rutiner ikke er optimale.

Vedvarende skitt og fuktighet i ull, hud og klauver kan forårsake hudirritasjon og infeksjoner, Våte, skitne dyr har vanskeligere for å holde varmen i dårlig vær. Rundt lamming er det ugunstig med et miljø med stort smittepress fra bakterier som kommer fra skitt og avføring. Dette kan føre til økt forekomst av bl.a. koli-infeksjoner hos lam.

Skitne sau ved slakting:

Ved slakting vurderes møkk på sau etter klipping. Sau som er svært møkkete ved slakting er vanskeligere å slakte hygienisk enn rein sau. Det er større risiko for forurensing av kjøttet og det må setes inn flere tiltak under slaktingen. Sau som ikke kan klippes reine eller som slaktes uklipt med lang ull, regnes som risikoslakt og medfører mer arbeid for slakterne. Det tar lengre tid å slakte skitne sauer og det medfører større kostnader for slakteriene. I tillegg går risikoslakt i separat varestrøm med begrensninger i bruken av produktene.

Sau som klippes hjemme skal i utgangspunktet klippes mindre enn 3 dager før levering. Det beste for slaktehygienen er om de klippes på slakteriet. Dersom sauene er klippet mer enn 3 dager før levering, gis det hygienetrekks dersom ulla er kortere enn 1 cm. Dette er fordi slakteriet ikke kan klippe snittlinjene på en god måte. Dyr kan se relativt like ut når det gjelder møkk før klipping, men få forskjellig utfall etter klipping. Det er derfor bedømmelsen skjer etter klipping.

Hvordan vurdere

Når reinhet vurderes, er det viktig å ha god dialog med bonden, samt se på helheten. Det kan være naturlige årsaker til at dyra er skitne akkurat ved besøket. Det kan eksempelvis være utfordrende værforhold etc. Dette trenger ikke nødvendigvis vurderes til score 3. Det kan være nyttig å diskutere tilfellene med bonden for å vurdere hvilken betydning det har for dyrevelferden.

Følgende kan ha betydning for vurderingen av reinhet:

- Sauer som luftes kan bli mer skitne, spesielt i regnværsperioder
- Dyr med helårsull er ofte mer møkkete.

- Sterk fôring (f.eks. oppfôringslam om høsten og søyer som får mye kraftfôr rundt lamming), eller nylig overgang til andreslått, gir ofte løsere avføring. Det kan være vanskelig å holde det reint i bingene under slike forhold.
- Dersom dyra er skitne på ryggen indikerer dette at de hopper/klatrer over hverandre ved tildeling av nytt fôr. Dersom kravet for eteplass er oppfylt, trenger ikke dette ha betydning for dyrevelferden.

Eksempler på situasjoner som kan ha betydning for dyrevelferden:

- Dyr som står trangt blir mer skitne.
- Dårlig ventilasjon med høy luftfuktighet kan gi skitne dyr.
- Møkk bak (området rundt halen, lårene, baksiden av bakbeina ovenfor hasene) skyldes diaré eller løs avføring.
- Møkk under buken og på siden av lårene indikerer at underlaget er skittent.
- Trengsel ved fôring kan føre til at dyra hopper/klatrer over hverandre, og dermed blir skitne på ryggen

Reine dyr.

Foto: Vibeke Tømmerberg, Animalia

Aktuelle tiltak

Tiltak som foreslås må være nyttige og forsvarlige for både produsent og dyr. Tiltak avhenger gjerne av oppstallingsform, drift og hvilke dyregrupper det gjelder.

Aktuelle tiltak:

- Bedre renholdsrutiner, eksempelvis skrape oftere, strø mer og hyppigere, spyle spaltegolv
- Sikre rengjøring av binger før innsett
- Endre plassering eller utforming av eteplass eller drikkepunkt
- Endre fôrstyrke og/eller fôrtype. Kontakt gjerne fôringsrådgiver
- Sjekke status for parasitter og behandle ved behov
- Sørge for god ventilasjon
- Tørt/tråkkfast underlag om dyrene er ute
- Redusere dyretetthet
- Endre gruppesammensetning slik at det blir jevnere størrelse og alder på dyra

- Klipping av dyra ved behov, og minst en gang årlig
- Tørt og godt liggeareal

4.2 Blir dyrene klippet/nappet regelmessig?

1: Ja, tilfredsstillende Ingen voksne dyr med ullfell fra i fjor. Alle dyr blir klippet/nappet minst en gang i året.
2: Bør forbedres Enkeltdyr med fjorårsull. Noe mangelfulle rutiner i forbindelse med klipping eller napping.
3: Må utbedres Flere dyr med fjorårsull. Det mangler rutiner for årlig klipping eller napping.

Om indikatoren

Det er krav om at sau skal klippes etter behov, og minst en gang i året. Dette gjelder alle voksne dyr. Manglende klipping kan gi store plager. Ofte vil ny ull gro fast i den gamle fellen, slik at gammel fell henger fast i store tover. Ulltovene vil suge til seg skitt og fuktighet. Dette kan medføre lugging, dårlig isolasjon mot kulde, kløe, hudirritasjon og sår, og problemer med utvendige parasitter som lus og fluelarver. Dessuten blir gammel fell tung, varm og slitsom for sauene å slepe rundt med, og den er i veien for paring, fødsel og for nyfødte lam når de skal finne juret. Dyret kan sette seg fast, og i verste fall fryse fast i bakken om vinteren (ved utegang).

Hvordan vurdere

Vurderes ved observasjon og spørsmål om klipperutiner. Sau som oppstalles i isolerte fjøs blir ofte klippet to ganger i året, om høsten etter innsett og før lamming. Ved uisolert fjøs og kaldt klima er det vanlig å klippe en gang i året, før lamming. Sauer bør klippes senest en måned før lamming, gitt at driftsform og værforhold tillater det.

Det er lett å se om dyra har ullfell fra året før. Ved funn av flere dyr med gammel fell skal det gis score 3. Score 2 gis dersom det er enkeltdyr med gammel fell, eller dersom klippingen gjøres til feil tid (f.eks. at utegangene klippes om høsten så de går med ulla gjennom sommeren, eller at sauer som står inne klippes for seint om våren), eller hvis det ikke er et system for å passe på at alle dyr alltid blir klippet/nappet.

Ullfellen skal normalt være blank og fin med god spenst, og helhetsinntrykket av dette i flokken er nyttig å vurdere. Hvis mange dyr har ull med ujevn lengde og store områder med ullavfall så bør dette undersøkes nærmere. Se etter hudreaksjoner, kløe og utvendige parasitter.

Utedrift

Ulla bør plukkes eller klippes på alle sauer som er over ett år gamle, senest i juli. Det beste for dyra er å plukke eller klippe ulla etter hvert som de røyter den, men i en større flokk må man som regel basere seg på å samle hele flokken for å klippe dem samtidig med andre prosedyrer som f.eks. parasittbehandling. Da er det best å klippe når flertallet av sauene har begynt å røyte, for da er det greit å få kniven eller saksen mellom ny og gammel fell. Gammelnorsk sau som skal gå ute om vinteren, skal ikke klippes om høsten fordi det er viktig at de får ny vinterfell før vinteren.

Av de norske sauerasene, er det kun gammelnorsk sau som (til en viss grad) røyter ulla naturlig. Evnen til å røyte ulla (arvelig egenskap) varierer innen rasen, og alle dyr som ikke feller ulla må klippes. Det er en fordel å kun bruke værer som har evnen til å røyte ulla i avl.

Det er dyreplageri å la sauer gå med gammel fell («panserull»).
Foto: Mattilsynet.

Eksempel på fin (normal) ullfell, i motsetning til sauene på bildet nedenfor..
Foto: Inge Midtveit, Animalia.

Aktuelle tiltak

- Dyr med gammel ullfell skal klippes så fort som mulig.
- Ved manglende rutiner må disse forbedres.
- Hvis mange dyr har dårlig ull (dårlig spenst, ujevn lengde, ull-løse flekker) må en forsøke å finne årsaken og gjøre tiltak: Behandling mot utvendige parasitter, korrigere fôring (proteiner, fiber og mikromineraler), redusere dyretetthet hvis dyra står så trangt at de «gnir av seg» ull.

4.3 Er alle dyra jevnt over haltfrie og har fått nødvendig klauvstell?

1: Ja, tilfredsstillende Det er gode rutiner for klauvstell ved behov. Dyra har jevnt over korrekt klauvform, står og går normalt.
2: Bør forbedres Noe manglende rutiner for klauvstell. Noen dyr med lange klauver og/eller unormal gange.
3: Må utbedres Dyra har jevnt over lange klauver, og det mangler rutiner for klauvstell. Problem med halthet i besetningen uten iverksatte tiltak. Alvorlig halthet (f.eks. brudd) på ett eller flere dyr uten at dyrene er under behandling.

Om indikatoren

Det er avgjørende for god dyrevelferd at dyrene kan bevege seg uten smerter. Alvorlig halte dyr har ofte store smerter og de kan ha en adskillig lavere produksjon enn friske dyr. Klauvene er den hyppigste årsaken til halthet hos voksne dyr og eldre lam, men glem ikke at halthet kan skyldes skader og infeksjoner i ledd og andre strukturer høyere opp på beinet, jurbetennelse, smerte/skade/sjukdom i nervesystem, bekken, buk eller i brystet.

Halte værere får ofte problemer med å pare søyer, noe som kan føre til dårlig reproduksjonsresultat. Hos voksne dyr ser man oftest halthet hos enkelt dyr, men vi må være oppmerksomme på faren for smittsomme sykdommer som fotråte, CODD osv.

Hos små lam kan det være større utbrudd i enkelte besetninger med leddbetennelser, klauvsekkbetennelse e.l. Vi ser også flokkproblemer sekundært til sjodogg.

Gode rutiner for klauvstell er viktig. Dette består av kontroll og om nødvendig beskjæring av klauvene. Behovet for å beskjære varierer sterkt med golvtypen, men alle bør kontrollere klauvene på voksne dyr to ganger per år. I tillegg bør klauvene alltid sjekkes når et dyr halter. Klauvene skal bare beskjæres når det er nødvendig. For hard beskjæring er uheldig, og man skal aldri beskjære så hardt at det blør.

Hvordan vurdere

Dyr som ikke har smerter legger lik vekt på alle beina og beveger seg uten tydelig nikk med hodet. Er dyrene noe halte, ser man forkorting av skrittlengden, ujevn gange, krum rygg og at dyrene nikker med hodet når de trækker ned på det smertefulle beinet.

Vurderes på flokknivå ved kombinasjon av observasjon og spørsmål om forekomst av halthet og rutiner for klauvstell. Når man vurderer klauvene, må man ta hensyn til når det er vanlig for besetningen å klippe klauvene.

Dersom det ikke er indikasjoner på utfordringer med halthet, ser en på dyrenes klauver og bevegelsesmønster når en går gjennom fjøset / på beitenene. Dersom det er utfordringer i besetningen, må en se på sjukdomshistorikken samt undersøke flere dyr i den aktuelle aldersklassen grundig.

*Overvokste klauver.
Foto: Siv Svendsen, Animalia.*

*Normale klauver,
sett fra siden,
forfra og
undersiden.*

*Foto: Vibeke
Tømmerberg*

Aktuelle tiltak

- Ved overvokste klauver bør tiltaket være å etablere rutiner for å forhindre dette. Det er viktig at klauvene blir kontrollert to ganger per år, men bare beskåret når det er behov for dette. Størst behov er det når dyrene går på talle. Går dyrene ute eller på strekkmetall så sliter de ofte klauvene slik at beskjæring sjelden er nødvendig.
- Fuktig underlag vil kunne disponere for infeksjonssjukdommer, blant annet i klauvspalten. Dette gjelder både bløt talle og opptråkkede, gjørmete underlag dersom sauene går ute. Underlag kan dermed både si noe om behov for beskjæring (og problemer som følge av feil eller mangelfull beskjæring) og for faren for infeksjoner.
- Hos lam det er viktig å finne årsaken til problemene og lage en plan med forebyggende tiltak til aktuell problemstilling.

5 Lamming og helse

5.1 Er det gode rutiner for å ivareta velferd for søyer og lam i lammingsperioden?

1: Ja, tilfredsstillende

Rutiner: Det er gode rutiner.

Fødselshjelp: De fleste fødsler skjer under tilsyn (er til stede i fjøset), og det gis fødselshjelp ved behov.

Nyfødt lam: Lam som får for lite melk/råmelk og/eller trenger hjelp til å suge tas spesielt hånd om, slik at de sikres god velferd.

Lammingstidspunkt i utedrift er tilpasset årstiden og beitegrunnet.

2: Bør forbedres

Rutiner: Noe mangelfulle rutiner

Fødselshjelp: En del fødsler skjer uten tilsyn, noe manglende fødselshjelp

Nyfødt lam: Sporadisk oppfølging av f.eks lam som får for lite mjølk.

Lammingstidspunkt i utedrift er noe ugunstig

3: Må utbedres

Rutiner: Mangelfulle rutiner, som medfører dårlig velferd og tap av dyr.

Fødselshjelp: Dyra er uten tilsyn i lengre perioder, og mange fødsler skjer uten tilstrekkelig hjelp ved behov. Det skjer ofte at søyer blir liggende med fødselsvansker i flere timer uten at de får hjelp.

Nyfødt lam: Manglende oppfølging.

Lammingstidspunkt i utedrift er for tidlig, slik at søyene får for lite næring og lam fryser i hjel.

Om indikatoren

Rutiner rundt lamming er et stort tema. De fleste sjukdomstilfeller hos søyer og lam opptrer rundt lamming. Perioden rundt og i dagene etter fødsel er de mest risikofylte i et lams liv. En god start med gode rutiner rundt fødsel og god binding mellom mor og lam, danner grunnlaget for god velferd og helse videre. Det er særlig utfordringer med harde fødsler, store kull, svake lam, kull der søya har for lite melk, og søyer som ikke lar lammene suge. God hygiene ved fødselshjelp er også avgjørende for å ivareta søyas helse og velferd.

En god huskeregel for å forebygge sjukdom og tap er:

- RRR: Råmelk – Raskt og Rikelig
- TTT: Tett, Tørr og Trekkfri liggeplass.

Nøkkeltallet "Antall lam sluppet på beite per sau sluppet på beite" kan være til nytte her. Få lam sluppet per søye kan indikere høyt lammetap (abort, dødfødte, død inne) før beiteslipp.

Hvordan vurdere

Vurderes ved spørsmål om rutiner, evt. observasjon (ved besøk i lamminga). Veterinæren må bruke sitt skjønn og kjennskap til besetningen for å vurdere hvilke temaer under det er mest relevant å gå inn på. Det kan være aktuelt å gå inn på andre ting enn det som er nevnt i tabellen, f.eks. bruk av lammingsbinge, tett liggeunderlag, rutiner for hygiene eller fôring og oppfølging av svake lam.

Kopplam bør vies spesiell oppmerksomhet, da disse er spesielt utsatt for sjukdom og dårlig velferd. Spør gjerne om hvilke kriterier som brukes for utplukk av kopplam, råmelkstildeling, fôring og oppstalling av denne dyregruppen. Vær oppmerksom på at beitekravet også gjelder for kopplam.

Aktuelle tiltak

- Ved manglende rutiner, må disse forbedres.
- Ved problemer som følge av ugunstig lammingstidspunkt, må en prøve å tilpasse dette.
- Ved utfordringer hos lam eller kopplam, må en prøve å finne årsak og utbedre disse.

Utedrift

I denne driftsformen er lamming til rett tid om våren et av de viktigste tiltakene for å ivareta velferden. Det bør være grønt gras i beitet et par uker før første sau lammer. Gode grasbeiter gjør at søyene får tilstrekkelig næring til både fostervekst og melking, noe som gir sterkere lam og mindre tap. Mange besetninger med utedrift har forbedret resultat ved å ha sein nok lamming. Egne lammingsbeiter med noe skog og vegetasjon er gunstig. Værer bør holdes adskilt fra flokken i lamminga.

5.2 Er det gode rutiner for håndtering av sjuke og skadde dyr, og andre som trenger spesiell oppfølging?

1: Ja, tilfredsstillende

Ingen eller få dyr med symptomer på sjukdom, sår eller skader, som ikke er under behandling/utredning.

Det er bevisste rutiner for ivaretagelse og behandling av sjuke og skadde dyr, og andre som trenger spesiell oppfølging. Ved behov blir disse dyrene plassert i egne binger. Sjuke og skadde dyr blir behandlet eller avlivet.

2: Bør forbedres

Noen dyr har milde symptomer på sjukdom uten å være under behandling/utredning.

Det er noe mangelfulle rutiner for å avdekke og ivareta sjuke og skadde dyr, f.eks. at det tar for lang tid før veterinær blir kontaktet eller dyrene blir avlivet.

3: Må utbedres

Flere dyr har symptomer på sjukdom, eller enkeltdyr har alvorlige symptomer uten å være under behandling/utredning.

Manglende rutiner for å avdekke og ivareta sjuke og skadde dyr. Sjuke dyr blir ikke behandlet eller avlivet ved behov.

Om indikatoren

Indikatoren omfatter symptomer på sjukdom, sår og skader som blir oppdaget ved besøket. Hensikten med spørsmålet er å sette fokus på rutiner for å fange opp og gjøre tiltak mot sjukdom.

Fjøs: Det er krav om at sjuke dyr og dyr som trenger ekstra tilsyn skal kunne skilles ut i egne binger. Sjukebinge er binger som deles av til sjuke dyr. Hensikten er å ivareta behovene til de sjuke dyra samt hindre smitte til andre dyr. Det er ikke forskriftsfestede krav om antall sjukebinge hos sau, så dette kan løses ved å dele av til sjukebinge ved behov.

Enkle dyrerom: Krav om tilgang til egnet rom som kan varmes opp, og har tilstrekkelig lys.

Utedrift: Det er ikke tilsvarende krav om oppvarmet rom. Det kan likevel være en fordel om sjuke dyr kan komme i hus for nødvendig behandling. Dyrene bør da ikke oppstalles alene. Det er en fordel om en liten flokk kan hentes hjem eller settes i egnet bing for fôr og stell i nærheten av den som trenger ekstra omsorg.

Hvordan vurdere

Vurderes ved observasjon og spørsmål om rutiner. Dersom sauene framstår som friske og fine er det ikke nødvendig med grundigere undersøkelser. Eventuelle dyr med symptomer sjekkes nærmere.

Legg merke til:

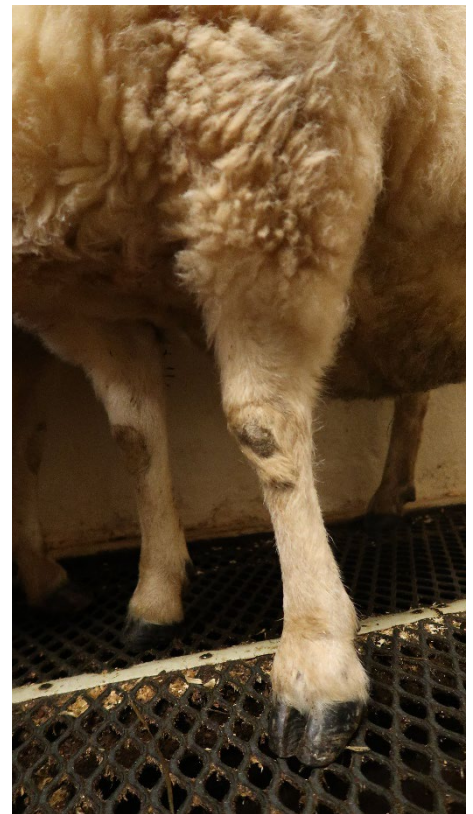
- Tegn som tyder på sjukdom: Én sau som ligger når de andre spiser. Dyr med krum rygg, tom i magen (hungerropa og sidene), senket hode, hengende ører, innsunkne øyne, øye- eller neseflod, utrivelig, diaré
- Ved funn av sjuke dyr, er god dialog med dyreeier viktig. Er dyrene under utredning/behandling?
- Sår/skader
- Rutiner for å oppdage, og ved behov isolere dyr som trenger behandling i egne binger/grupper
- Rutiner for å tilkalle veterinær, samt rutiner for når dyret må avlives, og når man kan avvente situasjonen.
- Finnes det kunnskap og utstyr til avliving?

Små områder med ullavfall på halsen pga. press mot eteåpningene er vanlig. Det skal ikke settes avvik på slike funn, så lenge det ikke er sår og hevelser. Funnene på bildet bør gis score 2. Foto: Siv Svendsen, Animalia

Høgdrektige søyer med mange foster ligger mye. Det er godt for slike dyr med ekstra god plass og mjukt underlag på slutten av drektigheten. Foto: Finn Avdem, Nortura.

Fortykket hud (callus) på framknær er et vanlig funn hos sau på drenerende golv, særlig strekkmetall. I Fårebygg-prosjektet ble det funnet callus hos ca. 30% av sauene som ble undersøkt. Det var svært liten forekomst av callus på talle, noe mer på plastrist, men ikke så hyppig som på strekkmetall.

Callus har trolig ikke betydning for dyra, så lenge det ikke er hevelser og sår. Det er vanskelig å gjøre tiltak mot callus, og det skal ikke settes avvik på funn av callus uten hevelser og sår.

Foto: Vibeke Tømmerberg, Animalia

Hos dyr med horn er det viktig at hornene har riktig utforming så de ikke vokser inn mot hodet og nakken på dyret. Dette kan medføre store plager, og slike horn må sages før de vokser inn i huden. Dyr med ugunstig hornutforming bør ikke brukes i avl. Foto: Mattilsynet

Aktuelle tiltak

God håndtering av sjuke og skadde dyr:

- gode tilsynrutiner, kontakt med veterinær ved behov og riktig behandling
- egen sjukebinge med mjukt underlag og tørr og trekkfri liggeplass, der de kan spise i eget tempo og ikke blir plaget av andre dyr. Dyret skal kunne se andre sauer.
- ekstra smakfullt fôr
- dyra må tilbys vann dersom de ikke kan bruke det vanlige drikkepunktet
- avlaving blir utført i tide og på riktig måte
- gjennomføre tiltak for å unngå at flere dyr blir sjuke eller skader seg, f.eks. utbedre skader i gulv/innredning

5.3 Er det gode rutiner for forebyggende helsearbeid i flokken?

1: Ja, tilfredsstillende Det er gode og effektive rutiner for forebyggende helsearbeid.
2: Bør forbedres Det mangler rutiner for forebyggende helsearbeid i flokker der det er utfordringer med sjukdom og tap.

Om indikatoren

God helse er en forutsetning, men ikke ensbetydende, med god velferd. Informasjon om helsestatus i besetningen er sentralt i en velferdsvurdering, og forebygging av sjukdom er et av de viktigste tiltakene for å sikre god velferd.

Nøkkeltallene “Antall lam sluppet på beite per sau sluppet på beite” og “Antall lam slaktet per sau sluppet på beite” kan være til nytte her. Det samme gjelder veterinærens kjennskap til besetningen, USR- og helse rapporter i Sauekontrollen. Høyt lammetap er et stort problem, og varierer mye mellom besetninger. I besetninger med høyt tap bør årsaker og tiltak diskuteres.

Sau holdes ofte i besetninger med mange dyr og forebyggende tiltak for å bedre velferden og forhindre sjukdom gir ofte god uttelling. Selv om vi ser på hele flokken er det viktig å huske på at dyrevelferd er viktig for hvert enkelt individ.

Mange besetninger har rutiner for vaksinerings mot klostridier og eventuelt pasteurellose. Det er også vanlig å ha et regime for forebyggende behandling mot innvollssnyltere. Disse kan man naturligvis vurdere, men det er også mange andre ting i drifta en kan forbedre og det er mange sjukdommer en kan forhindre med de rette tiltakene. En bør søke etter å finne de riktige tiltakene for hver enkelt flokk.

For de som har forskjellige utfordringer, kan de rette forebyggende tiltakene være til stor hjelp. For andre som driver godt, kan det være små justeringer som fører til bedring av velferd eller drift, og dette kan være veldig motiverende for dyreeierne.

Hvordan vurdere

Vurderingen gjøres som et intervju med røkter etter at man har hatt en gjennomgang av driften. Det kan være at dyreeier har noen ting han/hun ønsker å ta opp og synes er nyttig, eller at man som veterinær har sett noen punkter som kunne passe å ta opp her.

Også i besetninger som driver godt kan det være ting man ønsker å ha søkelys på, med tanke på bedre dyrevelferd eller bedre drift.

Her kan veterinæren komme med mange råd eller henvise dyreeier til andre rådgivere, f.eks slakteriene eller landbruksrådgivningen.

Her er forslag til hyppig forekommende temaer:

Aktuelle tiltak

Tiltak retter seg mot de ting som man ønsker å forebygge. På nettstedet Sauehelsenett (<https://www.animalia.no/no/Dyr/sauehelsenett/>) finner man informasjon om sjukdommer og forebyggende tiltak.

6 Andre forhold

6.1 Er det gjort ekstra tiltak for å bedre dyrevelferden i besetningen?

1: Ja
2: Nei

Om indikatoren

Alle ekstra tiltak som dyreeier gjør for å bedre trivselen til dyra skal dokumenteres her. Dersom det ikke er gjort noe utover forskriftskravene krysser du «2: Nei», uten at det vil få konsekvenser.

Hvordan vurdere

Veterinær skal se seg om etter ekstra miljøberikelser og andre tiltak som er gjort for å bedre trivselen i fjøset eller på beite, og spørre om eventuelle ekstra tiltak i andre perioder.

Det finnes mange miljøberikelser eller tiltak som kan gjøres for at dyra skal få økte muligheter til å tilfredsstille atferdsbehov. Vi har ramset opp noen eksempler nedenfor. Dersom du ønsker å notere noe som ikke er lagt inn som et alternativ, velger du «annet» og skriver en kort kommentar i kommentarfeltet.

Eksempler på ekstra tiltak:

- Tillitsfulle dyr og spesielt fokus på dyrevennlig håndtering
- Regelmessig lufting
- Ekstra areal
- Mer komfortabelt liggeunderlag enn kravet
- Alle dyr kan ligge inntil vegg/liggeplattformer
- Leker eller annen form for aktivisering, f.eks. lauv
- Fostertelling
- Kameraovervåking
- Radiobjeller
- Droner
- Fargeslips for merking av antall lam søya går med på beite
- Håndteringssystemer (f.eks fast klauvboks/behandlingsboks/vekt)
- Lammegjemme
- Unngå parring av saulammene ved utedrift
- Brenning av lynnbeite ved utedrift
- Grovfôranalyse

6.2 Er det identifisert forhold som påvirker dyrevelferden negativt?

1: Nei
2: Bør forbedres Det er identifisert forhold som bør forbedres
3: Må utbedres Det er identifisert uakseptable forhold.

Om indikatoren

Dette spørsmålet er tatt inn for å kunne avdekke forhold som ikke er kommet inn under andre spørsmål.

Hvordan vurdere

Er det alvorlige avvik noteres det som en 3 – må utbedres, med en frist som må overholdes.

Eksempler:

- Alle dyrene er ikke ute på beite minst 16 uker
- Dårlig luftkvalitet/ventilasjon
- Ugunstige temperaturer
- Manglende lys
- Mye støy/lydforurensing
- Skadet innredning
- Dårlig hygiene
- Rotete
- Utfordringer med velferd hos kopplam
- Skadedyr

Aktuelle tiltak

Korrigere de forholdene som ikke er tilfredsstillende

6.3 Er det funksjonell smittesluse for besøkende?

1: Ja, tilfredsstillende

Det finnes en smittesluse som blir brukt, med fysisk skille mellom rein og urein sone. Sko skiftes ved passering av slusa og det er egne, egnede rene klær og fottøy for besøkende. Det er tilgang på varmt og kaldt vann, såpe (evt. desinfeksjonsmiddel) og tørkepapir. Det er plass til å sette utstyr i smitteslusa. Slusa har tilfredsstillende orden og renhold.

2: Bør forbedres

Mangelfull eller totalt fravær av fungerende smittesluse og smittevernsrutiner. Det er ikke fysisk skille mellom ren og uren sone. Ikke tilgang på egnet bekledning/sko. Forholdene legger ikke til rette for god hygiene for personell og utstyr, ved mulighet for vask og såpe/desinfeksjon.

Indikatoren skal kun scores med 1 eller 2.

Om indikatoren

Godt smittevern ved livdyrhandel og persontrafikk er de viktigste tiltakene for å unngå å få inn smittsom sykdom i egen besetning. Fra 2018 er det forskriftskrav om smittevernplan som skal oppdateres årlig, samt gjennomføring av kurs om dyrehelse og smittevern. Animalia har utarbeidet et e-læringskurs som dekker kompetansekravet. Dette åpner for dialog og økt bevissthet rundt temaet smittevern.

For å begrense smittefaren inn i og ut av besetningen, skal inngangspartiet til husdyrrom være utstyrt med smittesluse. Det er ingen fasitsvar på hvordan ei smittesluse skal være utformet, fordi dette er avhengig av praktiske forhold og driftsform. Det viktige er at den blir brukt, og fungerer i praksis.

Hvordan vurdere

Indikatoren skal kun scores med 1 eller 2 i versjon 1 av DVP. Det er forskriftsfestet krav om smittesluse i næringsrettet dyrehold. I DVP har man likevel valgt å ikke sette avvik på dette i første omgang. Spørsmålet er med for å gi økt bevissthet og kunnskap rundt smittevern. På sikt vil spørsmålet om smittesluse kunne gis score 3.

Dyreeier beskriver rutiner for bruk av smitteslusa. I fellesskap vurderes rutiner og smittesluse, og om det er gode løsninger som fungerer i praksis.

I dyrehold med adskilte husdyrrom eller bygninger med dyr, bør hvert husdyrrom eller bygning ha sin egen sluse. Det optimale er at smitteslusen utgjør et eget rom der det er klart skille mellom sonene. Dette er ikke alltid mulig, og da kan slusen være et avgrenset og merket areal uten å være et eget rom i bygningen. I enkelte gamle fjøs kan det være vanskelig å etablere en god smittesluse i samme bygning som dyrerommet. Det må da vurderes om slusen kan være i en annen bygning på gården (garasje, verksted, kjeller e.l.).

Det er krav om smittesluse i driftsformer med enkle dyrerom. Her må slusen plasseres slik at den er lett tilgjengelig, og der den gir best beskyttelse mot smittespredning.

Foto: Line Bredli-Kraemer

Ved utedrift (f.eks. sauer på øyer) skal det være vaskemuligheter, men det er ikke krav om smittesluse.

Aktuelle tiltak

Enkle, men effektive løsninger har størst sjanse for å bli gjennomført og er mindre tid/ressurskrevende. Det skal ikke foreslås tiltak som krever ombygging o.l.

- Smittesluse bør etableres
- Skille mellom ren og uren sone bør etableres. Det bør være et fastmontert fysisk hinder som skiller mellom sonene. Det er en fordel om dette går ned til gulvet. Et tapeskille på gulvet er ikke å anbefale.
- Egnede klær og fottøy for å ivareta smittevernet bør anskaffes
- Vaskeplass bør etableres med tilgang på kaldt/varmt vann, såpe (evt. desinfeksjonsmiddel) og tørkepapir.
- Orden og renhet i smittesluse bør forbedres

7 Kilder og mer utdypende litteratur

- ANIMALIA. *Sauehelsenett* [Online].
- BUER, H. 2011. *Villsauboka*, Selja Forlag.
- BØE, K. & JØRGENSEN, G. 2012. Krav til inneareal for sau. *Norsk veterinærtidsskrift*, 124, 508-514.
- CAROPRESE, M., ANNICCHIARICO, G., SCHENA, L., MUSCIO, A., MIGLIORE, R. & SEVI, A. 2009. Influence of space allowance and housing conditions on the welfare, immune response and production performance of dairy ewes. *Journal of Dairy Research*, 76, 66-73.
- DEFRA 2002. *Code of Recommendations for the Welfare of Livestock: Sheep*, Department for Environment, Food and Rural Affairs, London, UK, Defra Publications.
- DWYER, C. M. 2008. *The Welfare of Sheep*, Springer Dordrecht.
- DWYER, C. M. & BORNETT, H. L. I. 2004. Chronic stress in sheep: assessment tools and their use in different management conditions. *Animal Welfare*, 13, 293-304.
- FERGUSON, D. M., LEE, C. & FISHER, A. 2017. *Advances in Sheep Welfare*, Woodhead Publishing.
- GLORIE, F. 2016. *Sheep Signals; A practical guide for sheep farming - Global edition*, Zutphen, Nederland, Roodbont Publishers B.V.
- JEFFERIES, B. C. 1961. Body condition scoring and its use in management. *Tasmanian Journal of Agriculture*, 32, 19-21.
- JØRGENSEN, G. H. M., JOHANSEN, J. R. E. & BØE, K. E. 2017. Preference in shorn sheep for different types of slatted flooring at low ambient temperatures. *Small Ruminant Research*, 153, 17-22.
- KENYON, P., MALONEY, S. & BLACHE, D. 2014. Review of sheep body condition score in relation to production characteristics. *New Zealand Journal of Agricultural Research*, 57.
- LANDBRUKS- OG MATDEPARTEMENTET. 2006. *Forskrift om velferd for produksjonsdyr* [Online]. Lovdata.no.
- LANDBRUKS- OG MATDEPARTEMENTET. 2005. *Forskrift om velferd for småfe* [Online]. Lovdata.no.
- LANDBRUKS- OG MATDEPARTEMENTET. 2010. *Lov om dyrevelferd* [Online]. Lovdata.no.
- LANDBRUKS- OG MATDEPARTEMENTET & NÆRINGS- OG FISKERIDEPARTEMENTET. 2022. *Forskrift om dyrehelse (dyrehelseforskriften)* [Online]. Lovdata.no.
- MATTILSYNET. 2023. *Regelverksprosess: Felles forskrift om velferd for storfe, svin, sau og geit* [Online]. Mattilsynet.no.
- NORSK KJØTTSAMVIRKE 2002. *Framtidens sauehus*, Norsk Kjøtt.
- RSPCA 2023. *RSPCA welfare standards for sheep*, Horsham, West Sussex, England, Royal Society for the Prevention of Cruelty to Animals (RSPCA).
- RUIZ, R. & DWYER, C. 2015. *AWIN Welfare Assessment Protocol for Sheep*, Animal Welfare Indicators (AWIN).
- RUSSEL, A. 1984. Body condition scoring of sheep. *In Practice*, 6, 91-3.
- RUSSEL, A. J. F., DONEY, J. M. & GUNN, R. G. 1969. Subjective assessment of body fat in live sheep. *The Journal of Agricultural Science*, 72, 451-454.
- SEVI, A., MASSA, S., ANNICCHIARICO, G., DELL'AQUILA, S. & MUSCIO, A. 1999. Effect of stocking density on ewes' milk yield, udder health and microenvironment. *Journal of Dairy Research*, 66, 489-99.
- SIMENSEN, E., KIELLAND, C., HARDENG, F. & BØE, K. E. 2014. Associations between housing and management factors and reproductive performance in 327 Norwegian sheep flocks. *Acta Veterinaria Scandinavica*, 56, 26.
- STUBSJØEN, S. M., HEKTOEN, L., VALLE, P., JANCZAK, A. & ZANELLA, A. 2011. Assessment of sheep welfare using on-farm registrations and performance data. *Animal Welfare*, 20, 239-251.
- STUBSJØEN, S. M., MOE, R. O., MEJDELL, C. M., TØMMERBERG, V., KNAPPE-POINDECKER, M., KAMPEN, A. H., GRANQUIST, E. G. & MURI, K. 2022. Sheep welfare in different housing systems in South Norway. *Small Ruminant Research*, 214, 106740.
- VATN, S., HEKTOEN, L. & NAFSTAD, O. 2008. *Helse og velferd hos sau*, Oslo, Tun Forlag AS.
- WILLIAMS, K. & MACDONALD, S. 2018. *Body Condition Scoring of Mature Sheep*, Technical Note TN702, Farm Advisory Service, Scottish Rural Development Programme.

WINTER, A. 2010. *Halhet hos sau*, Oslo, Tun Forlag AS (oversatt utgave)

ZUFFEREY, R. 2021. Animal-based Indicators for on-farm Assessment in Sheep. *Animals*